

DACIA ÎN TIMPUL LUI AURELIANUS

DOINA BENEA

1. Situația generală a Imperiului Roman la mijlocul veacului III p.Chr.

La mijlocul secolului al III-lea Imperiul Roman s-a confruntat cu o criză profundă determinată de instabilitatea politică internă și de începutul unei avalanșe de incursiuni barbare îndeosebi pe granița de nord dar și pe cea de est.

În această situație desele proclamări de împărați făcute de către armata diferitelor provincii a dus Imperiul în pragul destrămării. Provinciile întregi precum: Gallia, Britannia (prin Postumus) sau Pannonia Superior (prin Ingenuus și Regalianus), Africa (prin Firmus) etc. s-au sustras conducerii centrale. Uzurpatorii au emis monede proprii, au încercat chiar să guverneze independent față de puterea centrală de la Roma. Această confuzie generală determinată de neputința autorității centrale de a asigura apărarea provinciilor însăși în care Italia a fost nesigură de integritatea ei a avut urmări incalculabile în momentul acela asupra vieții economice, a orașelor și așezărilor rurale, în general.

Decăderea economică provocată nu numai de distrugeri masive de ferme rurale, exploatarea miniere, ateliere, dar și jaful sistematic practicat de năvălitorii barbari a avut ca urmare scăderea demografică a populației provinciilor. Căile de comunicație și comerciale ale Imperiului între provincii, dar și cu lumea barbară nu mai prezentau siguranță și astfel, dispare o sursă importantă de câștig care, indirect va influența piața internă deschisă romană. Tot mai mult, în relațiile de schimb aurul devine etalon în locul monedei uzuale, curente (deci, practic, o piață închisă sub acest aspect).

În urma incursiunilor barbare mulți provinciali au fost luați sclavi. Ruinarea vieții economice, lipsa de siguranță pentru așezările provinciilor au dus la decăderea și ineficacitatea sistemului administrației locale care nu mai putea face față în condițiile deselor schimbări ale autorității centrale provinciale, în funcție de proclamările împăraților¹.

În această situație, la granițele de nord și est ale Imperiului se constată abandonarea unor teritorii, a unor provincii, revenirea unora apoi la Imperiu sau pierderea lor definitivă. Astfel este cazul teritoriului de la gurile Rinului, *Agri decumates* din fața Rinului, teritoriu cedat triburilor barbare în anii 262—267 sub presiunea lacringilor².

Și totuși vor exista mereu încercări de refacere a statului roman chiar și extinderi ale jurisdicției romane peste Rin. În est, asemenea evenimente s-au constatat în Egiptul de Sus și la Volubilis. Izvoarele literare romane antice târzii consemnează o serie de zvonuri și informații

prin care teritoriile atacate de barbari erau pierdute pentru Imperiul Roman. În realitate, incursiunile barbare pe teritoriul unor provincii determinaseră o confuzie generală din neputința de-a le respinge și astfel, exista părerea, supoziția chiar la Roma că ele erau pierdute pentru statul roman. *Panegiricul* lui Constantin, I, 10 amintește faptul că provincia Raetia a fost părăsită în anul 250 în timpul lui Gallienus. Ori, este cunoscut faptul că un general al lui Gallienus, Aureolus, va purta o serie de lupte în fruntea legiunilor sale chiar în Raetia³.

Un alt paragraf semnificativ referitor la starea generală de confuzie din Imperiu provine din *Historia Augusta, Vita Probi*, 13, care relatează despre campania împăratului Probus în vestul Imperiului pentru readucere sub ascultare a Galliei și Germaniei în care cete de barbari se mișcau în căutare de pradă. Desigur, în scop apologetic, autorul antic privește această campanie ca o nouă cucerire (*a recucirit 60 de cetăți de la barbari din cele mai renumite și pradă ce o luaseră barbarii*). Barbarii intrașeră în Gallia după moartea lui Aurelianus, iar expediția lui Probus nu era altceva decât o restaurare a ordinii și de alungare a lor peste Niger (Neckar — n.a.) („... fiindcă mai erau din cei care rățăceau fără grijă pe țărmul nostru și prin Gallia după ce a omorât aproape 500 din aceștia care ocupaseră pământul roman i-a alungat pe ceilalți peste fluviul Nig-ger...”)⁴. În continuarea campaniei sale Probus a trecut Rinul și a început reorganizarea sistemului defensiv roman pe teritoriul barbar. Măsurile luate de Probus dovedesc deja poziția fermă a Imperiului, față de barbari care vor sfârși prin a se supune și implicit, împăratul va pretinde o serie de obligații, cum ar fi: ostateci, 6 000 de recruți pentru armată, grâu, vaci, oi. În același timp, trupele romane instalate în garnizoane în teritoriu barbar au fost asigurate cu ogoare, hambare, aprovizionare cu alimente⁵.

Pasajul prezentat mai sus relevă totuși și altceva și anume permanenta încercare a statului roman de formare a unei zone tampon în fața frontierei romane un *Vorland* pentru o mai bună protejare a graniței. În plus, continuă politica cunoscută privind relațiile cu lumea barbară — de *clientelat* (ce prevedeau plata subsidiilor în caz de nevoie în cazul unor semănții barbare puternice din punct de vedere militar) sau de *forță*, prin impunerea unor obligații ferme de plată în natură, prestații, corvezi în caz de supunere totală pentru semănțiile slabe în schimbul promisiunii de a-i apăra în fața altor barbari. Prin această politică, romanii au încercat să controleze situația teritoriilor din fața graniței lor.

Împăratul Gallienus a fost acela care, cu eforturi disperate, purtând războaie în estul și vestul Imperiului, a reușit să aducă o oarecare stabilitate obligând diferitele provincii răzvrătite la subordonare. În același timp, Gallienus a reușit să pacifice pentru un timp barbarii fie prin forța armelor, fie pe cale diplomatică, cum ar fi în cazul sarmaților iazigi, de pildă.

Primele mărturii literare privind abandonarea provinciei Dacia de către romani datează din vremea lui Gallienus. Istoricii ai secolului IV ca: *Eutropius*, *Rufius Fastus* și apoi în secolul VI *Iordanes* relatează despre o *amissa Dacia*⁶. În schimb, această informație apare în *Historia Augusta*, unde autorul biografiei împăratului Gallienus, care era defavorabil acestuia nu o menționează în nici un fel⁷. Aceste paragrafe au

provocat în literatura de specialitate modernă discuții aprinse privind părăsirea provinciei nord-dunărene⁸. Izvoarele literare ce menționează acest eveniment nu relatează în ce mod a fost părăsit teritoriul provinciei. Indirect pentru aceasta a pledat și faptul că monedele având pe revers legenda *PROVINCIA DACIA* nu mai apar începând cu anul 256. O serie de descoperiri epigrafice, arheologice și numismatice dovedesc existența Daciei romane de la Dunăre și până la granița ei de nord de pe Someș⁹. Acest lucru constituie deja un fapt bine precizat atât în literatura de specialitate românească cât și străină. În bună măsură s-a ajuns la un consens general de acceptare a faptului că prin *amissa provinciae* din timpul lui Gallienus trebuie înțeleasă abandonare doar a unei zone a teritoriului aflat în sud-estul Transilvaniei unde, până acum, nu sunt știți după mijlocul veacului al III-lea.

De la început, domnia lui Aurelianus (270—275) se va confrunta, după cum relatează mărturiile literare cu dificultăți, atât în Gallia, cât și în Orient cu regatul Palmirei¹⁰. Alături de acestea împăratul a avut de înfrânt mai multe incursiuni barbare ale alamanilor care au ajuns până în nordul Italiei, la Mediolanum. Pe Dunărea de Mijloc și de Jos, noi atacuri ale vandalilor, carpilor și goților au creat mari probleme împăratului în primii ani de domnie. În anul 270 a fost respinsă din Pannonia o incursiune a vandalilor, quazilor și sarmaților iazigi, urmând prima expediție din Orient împotriva reginei Zenobia a Palmyrei. După aceste campanii, Aurelianus a revenit în Peninsula Balcanică pentru a respinge o incursiune a carpilor și goților, în anul 272. *SHA, Vita Divi Aureliani* relatează faptul că pentru victoria în acest război, împăratul a primit epitetul de *Carpicus Maximus* acordat de Senat în lipsă și apoi, pe acela de *Gothicus Maximus*.

Evenimentele cu carpi au avut loc în Moesia Inferior și romanii au reușit să-i alunge peste fluviu. Două inscripții datate în anul 272 amintesc de victoria asupra carpilor¹¹.

Goții, vor fi înfrânți, cu aceiași ocazie, izvoarele amintind de „*refacerea granițelor Imperiului până la vechile lor hotare*”¹².

Lipsa unui tratat încheiat între romani și goți a creat impresia pentru o serie de istorici moderni că aceștia locuiau deja pe teritoriul Daciei, ca și *colonii*¹³ și implicit că atacul lor s-ar fi produs separat de cel al carpilor. În acest caz, însă se pierde din vedere sistemul de alianțe al triburilor barbare de la Dunărea de Jos. Încă de la mijlocul veacului al III-lea atacurile barbare împotriva Moesiei Inferior și chiar a Daciei au fost realizate de *carpi în alianță cu goții*¹⁴. Conducerea alianței militare judecând după atestările documentare din izvoarele literare, aparține carpilor¹⁵. Așa cum este cunoscut și în cazul altor seminții barbare care au atacat Imperiul, triburile conducătoare în astfel de alianțe sunt acelea mai puternice din punct de vedere militar, ele sunt acelea care încheie tratatele de clientelat cu Imperiul Roman.

După bătălia de la Naissus, din anul 268, goții erau în mare măsură decimați în urma bătăliei câștigate de către Claudius II, supranumit *Goticul*. În anul 269, Aurelianus urmărea încă în Balcani cete și grupuri de goți împrăștiați după pradă. În atare situație, este greu de crezut că după măcelul de la Naissus goții s-au putut reface ca forță militară în

doar 3—4 ani. Pentru a reuși, atacul lor se putea desfășura numai în alianță cu carpii.

În altă ordine de idei, nu există nici o mărturie literară care să ateste stabilirea goților în Dacia, iar arheologic prezența lor nu este documentată până acum în secolul III (deci până în momentul abandonării provinciei). Un argument indirect pentru cele de mai sus îl constituie faptul că direcțiile de atac gotice și carpice sunt în această perioadă îndreptate spre Moesia Inferior prin Câmpia Munteniei peste Dunăre sau prin Dobrogea.

Deci, în anul 272, conform izvoarelor literare Aurelianus a refăcut granițele statului roman în zona unde a luptat împotriva goților, ceea ce sugerează ideea că acestea ar fi putut exista undeva în fața Daciei romane și implicit s-ar referi la această provincie.

Izvoarele literare antice: *Eutropius*, *Rufius Festus*, *Iordanes* și *SHA, Vita Divi Aureliani* relatează în texte aproape identice părăsirea Daciei de către romani, armata și provincialii din provincie fiind strămutați la sud de Dunăre, între cele două Moesii¹⁶.

Mai nou, reluând o discuție mai veche a lui Vl. Iliescu¹⁷ și dezvoltând-o însă în alt sens, E. Chrysos sugerează o altă ipoteză¹⁸. Vl. Iliescu a remarcat just prezența la autorii antice a doi termeni diferiți pentru epoca lui Gallienus și cea a lui Aurelianus, referitor la abandonarea provinciei Dacia. Astfel, la *Aurelius Victor*, *Eutropius*, *Rufius Festus* și *Iordanes* se folosește expresia: *amīsea Daciae* (Dacia a fost pierdută), pe când pentru epoca lui Aurelianus la unii autori se utilizează verbul *intermittere* = a lăsa, a întrerupt ce ar trebui înțeles în sensul că a realizat actul concret al retragerii armatei și a romanilor din orașele și satele Daciei (*Eutropius*)¹⁹. În *SHA, Vita Divi Aureliani* este utilizat, în locul verbului *intermisit* acela de *reliquit*, care s-ar traduce prin „a părăsi”. E. Chrysos luând în discuție o traducere în limba greacă a operei lui *Eutropius* aparținând lui Georgios Syncellus ajunge la concluzia că aici termenul de *αφεσι* are sensul de *intermittere* din paragraful mai sus citat al lui *Eutropius* și prin adăugarea în text a cuvântului de *βαρβαροι* încearcă să sublinieze un alt termen și anume pe acela de *derelictio* = părăsire, după care ar urma referirea „bărbații și femeile din Dacia, care au fost mutați în Moesia”, amintită și de pasajul din *Eutropius*.

Prin termenul de *derelictio* s-ar putea înțelege în acest caz că „teritoriul ocupat a fost părăsit în întregime de către stăpânul de până atunci și că devine cunoscut pentru cei din jur că acesta nu mai are interes de-a exercita o stăpânire asupra teritoriului în cauză”²⁰. Prin aceasta s-ar subînțelege după părerea autorului retragerea definitivă dintr-un teritoriu dat pentru totdeauna devenind publică am zice intenția de-al pune la dispoziția oricui. E. Chrysos aduce ca argument al ideii sale o informație a lui Orosius — scriitor din secolul al V-lea, ce menționează faptul că provincia nord-dunăreană a fost părăsită pentru totdeauna („*Nam Dacia trans Danuvium in perpetuum aufertur*”²¹). E. Menzel în definiția iuridică a termenului de *derelictio* îl consideră un teritoriu rămas fără stăpân și implicit deschis unei ocupații străine. Aceasta ar fi fost cazul Daciei al cărui teritoriu „liber” de populație, dar mai ales de administrație și în sens mai larg de puterea politică, militară recunoscută ar fi fost implicit ocupat de către goți²², lucru asupra căruia vom mai reveni pe

parcursul lucrării noastre. Autorul își bazează argumentarea pe două informații literare și anume pe *Eutropius* și *Orosius*.

Eutropius este un scriitor antic care își scrie opera sa în ultimele decenii ale veacului al IV-lea în informațiile sale asupra Daciei apar date pe care le oferea acest teritoriu în momentul scrierii lucrării sale. Lucrarea este o încercare de prezentare rezumativă a istoriei romane și, în cazul de față, a domniei lui Aurelianus, în care se prezintă, succesiv devastarea Illyricumului și a Moesiei de către barbari care l-ar fi determinat pe împărat să abandoneze Dacia și nu situația internă a acesteia din urmă. Rezultă că Dacia nu se afla în momentul dat într-un pericol extern, ci că împăratul a căutat să aducă apărarea Imperiului pe linia fluviului Dunărea la fel ca pe cursul mijlociu și în continuare până la vărsarea în Mare pentru a fixa o graniță naturală de apărare. Implicit, prin aceasta un număr de trupe auxiliare deveneau disponibile a fi utilizate în armata de campanie a lui Aurelianus.

VI. Iliescu²³ a fost tentat să creadă că *Eutropius* în relatarea sa despre Dacia și părăsirea ei, a fost influențat de un eveniment apropiat în timp de epoca sa și anume abandonarea de către romani a orașelor Nisibis și Singara după războiul cu persii din anul 363. Este greu de apreciat dacă *Eutropius* și chiar *Rufius Eestus* au fost influențați de aceste evenimente militare și mai ales de tratatul de pace încheiat de împăratul Iovianus cu persii²⁴.

Scriitorii romani târzi dețineau pentru domnia lui Aurelianus două informații pe care ni le-au transmis: strămutarea unor romani din fosta provincie la sud de Dunăre și faptul că împăratul a denumit acest teritoriu, *Dacia*.

La aproape un veac de la abandonarea Daciei nord-dunărene, *Eutropius* nu mai consemnează în fosta provincie romană decât semințiile barbare cunoscute lui din viața cotidiană: taifali, victohali, tervingi care probabil erau în relații clientelare cu Imperiul Roman sau ale căror acțiuni militare afectau granițele statului în acel moment și deci erau demne de reținut. Pasajul din *Eutropius*, 8, 12²⁵ face referire scurtă și clară: „Dacia întemeiată de Traian pe care acum o au taifalii, victohalii și tervingii“. Deci, apare evident că Dacia era stăpânită în momentul dat de aceste seminții germanice și nu mai înainte.

Orosius este un scriitor din veacul al V-lea a cărui operă se datează în primele decenii ale veacului. Este perioada când se produc cele mai multe perturbări militare la granița de nord a Imperiului provocate de înaintarea hunilor. Întregul areal al Dunării de Mijloc și de Jos va fi frământat de expedițiile de pradă ale hunilor, care pentru câteva decenii își vor impune propria lor dominație. *Orosius* într-o descriere asupra spațiului de la nordul Dunării menționează următoarele teritorii: „de la est încoace (spre vest — n.n.) este Alania, în mijlocul Daciei, unde este și Gothia și apoi cea mai mare parte, care se află în stăpânirea suebilor — Germania“²⁶. Evident, autorul antic a reținut numele seminției care la data respectivă avea dominația politică asupra zonei în discuție.

În sfârșit, *Iordanes* care preia în opera sa informațiile unor autori din secolul al IV-lea, între care și pe cele ale lui *Eutropius* remarcă că

Dacia veche se afla acum în stăpânirea gepizilor²⁷ și în continuare „aceasta Gothia pe care antici o numeau și Dacia“. Despre gepizi, Iordanes spune clar că stăpânesc acest teritoriu (*possedere*), deci, chiar o stăpânire politică, militară. Informația din Iordanes afirmă astfel că succesiv teritoriul fostei provincii Dacia a fost teritoriu disputat de anumite seminții barbare cu populație băstinașă, romanică în trecerea lor spre vestul Europei ajungând pentru un timp scurt la o putere militară capabilă a subordona populația ce locuia teritoriul fostei provincii care îi asigură cele necesare traiului, dar care oferea și posibilitatea unei baze de atac împotriva Imperiului Roman.

Prima observație ce trebuie făcută izvoarelor în discuție este aceea că pentru secolul al IV-lea respectiv V, ele descriu situația politică a momentului redactării lucrărilor lor, „fapt recunoscut în bună măsură și de E. Chrysos²⁸. A doua observație este că autorul încearcă prin utilizarea unui termen juridic (*derelictio*) pentru traducerea grecescului ἀπελς βαρβαρος cuvinte introduse de traducătorul grec antic să demonstreze faptul că după capitularea goților în anul 272, Aurelianus le-ar fi predat provincia Dacia unde după supoziția autorului „goții locuiau deja ca și coloni“²⁹, ceea ce evident nu poate dovedi. Nici un izvor antic literar, epigrafic și nici arheologic nu documentează prezența goților în vreun fel pe teritoriul Daciei până la părăsirea oficială a provinciei. În încercarea sa de a dovedi acest lucru E. Chrysos încearcă să demonstreze existența unui *vid de locuire după părăsirea oficială a Daciei*. După E. Chrysos o astfel de situație s-ar fi putut obține doar pe baza unui principiu juridic de *derelictio*. Prin aceasta Imperiul Roman renunța oficial la situația sa de stăpân asupra acestui teritoriu nemaiavând nici un fel de pretenții teritoriale, sau militare, politice, economice fiind considerat un teritoriu al nimănui. O astfel de prezumție este greu de acceptat. În toate zonele unde Imperiul a fost obligat în veacul al III-lea să se retragă (de pildă în *Agri decumates* etc.), în zona din dreapta Rinului nu s-a constatat nici unde o abandonare totală de populație a unui teritoriu. Mai mult descoperirile numismatice și arheologice, demonstrează chiar o continuitate a locuirii romane³⁰. Este greu de crezut că o *părăsire totală* s-a făcut doar pentru Dacia, deși și aici descoperirile arheologice și numismatice o contrazic³¹. O serie de alte rațiuni de natură politică, economică, chiar spirituală trebuie luate în discuție în analiza acestui fenomen alături de acela privind puterea semințiilor gotice la momentul anilor 270—275, probleme asupra cărora vom mai reveni în cursul lucrării de față.

Decamdată, credem necesar să observăm că în anul 272 Aurelianus a reușit să restabilească situația la Dunărea de Jos după înfrângerea carpilor și goților și să *readucă Imperiul la vechile granițe*³². Ce trebuie înțeles prin vechile granițe? Având în vedere faptul că evenimentele militare se desfășurau undeva în sudul Dunării, este cu puțință ca autorul antic să se refere la teritoriile abandonate în vremea lui Gallienus (*aceea amissa Daciae*), care au reintrat în componența provinciei.

Cauza sau mai bine-zis pretextul, care l-a determinat pe Aurelianus să retragă administrația romană, după anul 272 nu este cunoscut. Desigur,

invocarea dezastrelor provocate de incursiunile barbare în Illyricum și Moesia despre care nu avem o știre directă a momentului respectiv între 272—274/275 ar reprezenta de fapt o cauză generală, repetată mereu în decursul timpului, ani de-a rândul în secolul al III-lea prin atacurile succesive ale sarmaților iazigi, carpile, goților etc³³. Autorii antici: *Rufus Festus*, *Eutropius*, *Aurelius Victor*, *SHA*, *Iordanes* lasă să se înțeleagă că motivul acestei hotărâri venea după un timp îndelungat în care și Illyricum și Moesia avuseseră de suferit de pe urma incursiunilor barbare.

Rațiunea care a putut determina totuși abandonarea provinciei Dacia și retragerea armatei în zona sud-dunăreană nu poate fi decât una de natură militară — fixarea graniței Imperiului pe linia unui curs natural de apă — ceea ce însă, nu s-a dovedit îndeajuns de sigur, după cum au demonstrat-o permanentele atacuri barbare.

Direcția atacurilor sarmatice, carpice și gotice spre Moesia Superior și Moesia Inferior nu au afectat direct provincia Dacia apărută în bună măsură de lanțul munților Carpați. În atare situație, Dacia a apărut izolată ca provincie, care nu-și mai îndeplinea rolul ei defensiv în cadrul Imperiului Roman de avanpost într-un teritoriu barbar locuit de o populație sedentară stabilă. Peisajul demografic a suferit și mutații etnice și sociale profunde în spațiile locuite din jurul Daciei romane. În Câmpia Munteniei alături de dacii liberi sunt documentați roxolanii, bastarnii, apoi în veacul al III-lea ca urmare a mișcării altor triburi vor pătrunde alanii, carpii. În estul, nordul și vestul Daciei în teritoriile locuite de dacii liberi pătrund în est carpii, apoi în nord-vest: taifalii, tervingii, iar sarmații iazigi în teritoriul dintre Tisa și Dunăre. Tot mai mult prin nordul Carpaților Păduroși înspre Tisa Superioară pătrund triburi de sarmați roxolani. Masa triburilor migratoare era în mișcare permanentă în încercarea, pe de o parte — sub presiunea altor triburi — de a găsi o posibilitate de a se stabili într-un teritoriu dat, iar pe de altă parte chiar în scopuri de pradă.

Așezarea legiunilor Daciei la sud de Dunăre: a XIII-a *Gemina la Ratiaria* și a V-a *Macedonica* la *Oescus* venea în chip evident să întărească structura sistemului defensiv între *Viminacium* și *Novae*. Totodată se crea posibilitatea ca un număr mare de trupe auxiliare să devină disponibile pentru armata de campanie a lui Aurelianus. Fixarea celor două legiuni în castre relativ apropiate sugerează faptul că zona respectivă se dovedise vulnerabilă în decursul timpului și că multe atacuri și incursiuni barbare în Balcani au pătruns prin această zonă³⁴. Numărul mare de auxiliii din provincia nord-dunăreană a devenit disponibil pentru armata de campanie a lui Aurelian, ceea ce ar sugera ca probabilă o dată anterioară începerii campaniei împotriva reginei Zenobia, deci anul 274. Desigur și o astfel de ipoteză trebuie avută în vedere cu rezerva cuvenită neputând aduce suficiente argumente în acest moment. Ideea prof. A. Bodor că retragerea romană din Dacia a putut avea loc în anii 274/275 rămâne deocamdată cea mai plauzibilă.

1.2. Organizarea abandonării provinciei Dacia

Teritoriul Daciei sud-dunărene. Zona care a fost reorganizată în provincie — noua Dacie — cuprinde teritorial partea de est a Moesiei Superior și respectiv cea de vest a Moesiei Inferior având la mijloc aproximativ valea râului Ciabrus³⁵. Teritoriul în discuție reprezintă în bună măsură o zonă de contact între traci și moesi, cercetările lingviștilor așează aici și triburile tribalilor, parțial ale dardanilor etc. Între centrele cele mai importante ale provinciei se remarcă coloniile: *Ratiaria*, *Naissus*, *Serdica*, apoi *Aquae* etc. Teritoriul ales a fi noua Dacie în ochii cetățenilor Imperiului este în general un teritoriu muntos caracterizat prin câmpii înalte, brăzdat de râuri de munte, bogat în minereuri. Valea Dunării oferea un câmp vast pentru practicarea agriculturii. Două râuri *Margus* (Morava) și *Timacus* (Timoc), brăzdau de la nord teritoriul noii provincii. Cercetările arheologice întreprinse pe teritoriul acestei provincii au evidențiat existența unui număr mare de așezări rurale, castre, stații de drum, orașe³⁶ remarcându-se zonele cu densitate mare de locuire în valea Dunării și de-a lungul celor două râuri. În stadiul actual al cercetărilor este dificil de departajat cu precizie (cu excepția centrelor mari: *Timacum Minus*, *Naissus*, *Ratiaria*, *Aquae* etc.) momentul formării noii provincii sud-dunărene. Descoperirile de tezaurе monetare data-bile în veacul al III-lea sugerează în mod convingător dificultățile prin care a trecut teritoriul respectiv, neliniștea și nesiguranța care au existat în rândul populației³⁷. Aceste descoperiri monetare sunt similare ca densitate cu cele ce provin de pe întreg teritoriul Moesiei Superior și al Moesiei Inferior.

Dispunerea legiunilor Daciei la *Ratiaria* și *Oescus* a putut fi determinată și de necesități militare, dar probabil că a influențat mult în luarea acestei decizii apropierea lor de fosta provincie în momentul transferării și poate de grabă cu care aceasta a fost realizată. Nici o informație literară sau de natură epigrafică nu oferă date despre măsurile luate de autoritatea romană pentru organizarea celor stabiliți în noua provincie. Nu avem știri despre prezența unor provinciali daco-romani din Dacia care au fost colonizați formând așezări de sine stătătoare sau au fost stabiliți în așezări romane deja existente. Nu este atestat epigrafic nici unde în noua Dacie dacă pentru provincialii nord-dunăreni s-au acordat loturi din *ager publicus* sau nu.

Aceste aspecte la care istoriografia modernă nu răspunde deocamdată din lipsă unor informații literare pot fi elucidate în bună măsură doar prin cercetări arheologice³⁸.

Strămutarea legiunilor și a provincialilor — după cum amintesc unele izvoare, probabil s-a realizat după un plan conceput de către Aurelianus despre care izvoarele nu lasă nici o informație. Problemele pe care le-a ridicat o astfel de părăsire nu ne sunt cunoscute. *Agri decumates* abandonate cu câțiva ani mai înainte formau un teritoriu a cărui organizare diferea de cea a unei provincii romane. Chiar dacă repetăm lucruri cunoscute pentru istoriografia modernă — Dacia a fost prima provincie romană abandonată de statul roman într-o vreme când încă lumea bar-

bară nu era conștientă de forța ei militară, când exista încă teama de Imperiul Roman și armata sa cu toate succesele locale obținute cu ocazia diferitelor incursiuni de către barbari.

1.3. Retragera administrației romane din Dacia

În literatura de specialitate românească și străină momentul părăsirii provinciei nord-dunărene, ca de altfel și etapele în care s-a desfășurat și mai ales urmările pentru spațiul în discuție a fost analizat sub cele mai diverse aspecte³⁹. Studiile întreprinse au încercat mereu să releve aspecte și fațete necunoscute ale acestui eveniment politic și militar. Dar, de foarte multe ori nu rațiuni științifice au stat la baza demersului istoric întreprins de unii specialiști, ci cele politice în ideea argumentării existenței unui *vid de populație* după anul 275⁴⁰, care ar justifica o serie de teorii privind istoria generală a spațiului nord-dunărean în mileniul I p.Chr. Literatura de specialitate referitoare la acest eveniment este deosebit de bogată bazându-se în principal pe analiza izvoarelor literare, respectiv: *Aurelius Victor*, *Eutropius*, *Rufius Festus*, *Historia Augusta*, *Orosius* și *Iordanes*. Punctele litigioase care au fost luate în discuție au cuprins două aspecte: 1. unul *general*, referitor la momentul exact când a avut loc o abandonare a Daciei în timpul lui Gallienus sau a lui Aurelianus. În acest sens s-a ajuns la un consens general între specialiști și anume a părăsirii provinciei prin administrație și retragerea armatei s-a făcut în timpul lui Aurelianus⁴¹. Studiul prof. A. Bodor menționat mai sus a dovedit elocvent că acest eveniment a avut loc în a doua parte a domniei lui Aurelianus respectiv în anii 274/275⁴²; 2. *special* referitor la modul cum izvoarele literare amintesc retragerea stăpânirii romane. Ce trebuie înțeles sub mențiunea *armata (legiones)* și *civili* care au fost transferați la sud de fluviu? Acest din urmă aspect a trezit nenumărate discuții aprinse între istorici. Unii istorici cum ar fi: A. Alföldi, A. Mócsy, E. Toth și mai nou E. Chrysos cred că întreaga populație a provinciei a fost retrasă în sudul Dunării creându-se un *vid de populație* în teritoriul dat astfel încât oricare seminție barbară s-a putut stabili pe teritoriul fostei provincii Dacia. În primul rând ar fi vorba de goți, iar pentru sud-vestul Daciei populația în discuție, care s-ar fi stabilit ar fi fost sarmații iazigi⁴³. De aici, supoziția că nemaexistând populația romană și daco-romană în acest teritoriu al *nimănui*, nu s-a putut forma o cultură materială de tradiție latină populară, care în veacurile următoare să se cristalizeze în cea românească.

Vidul de populație invocat mereu de unii istorici străini nu este o idee nouă ea a fost vehiculată încă din veacul al XVIII-lea și era adusă mereu ca argument în favoarea unei alte supoziții cu substrat politic că românii au venit din Peninsula Balcanică, cândva în veacurile XI—XII sau, după alții, mai nou, câteva secole mai devreme⁴⁴.

În literatura de specialitate românească s-a încercat mereu explicarea corectă a evenimentului petrecut în timpul lui Aurelian, aducându-se o serie de argumente de ordin arheologic, numismatic privind existența unei populații daco-romane pe vatra vechilor așezări urbane sau rurale ale provinciei⁴⁵. Argumentele științifice aduse pentru comba-

terea falsei idei a existenței unui vid de populație în fosta provincie nord-dunăreană după anul 274/275, au fost evidențiate mai ales în ultimele 4—5 decenii cu ajutorul unor cercetări arheologice de mare amploare⁴⁶.

Alte argumente de natură lingvistică, apoi toponimică, hidronimică, onomastică au întregit tabloul complex al vieții materiale și spirituale din fosta Dacie în deceniile imediat următoare părăsirii romane.

Toate aceste argumente de ordin științific au analizat habitatul, ocupațiile populației rămase sau alogene din Dacia, relațiile acesteia cu lumea romană târzie nu numai sub raport politic și economic dar și cultural-spiritual, relațiile cu lumea barbară înconjurătoare. În ideea unei analize cât mai profunde a evenimentului reprezentat de retragerea aureliană credem necesară studierea sa și sub un alt aspect și anume al importanței pe care ar fi reprezentat-o acest teritoriu:

a) pentru *Imperiul Roman* (sub raport politic, economic, social, spiritual).

b) pentru *populația daco-romană* rămasă în spațiul nord-dunărean,

c) pentru *barbari* interesați în așezarea pe acest teritoriu și implicit relațiile stabilite de aceștia cu lumea romană.

a) *Imperiul Roman* a luat decizia abandonării provinciei în condițiile restrângerii frontierelor sale și regroupării tactice militaro-strategice pentru o mai bună organizare. La aceste rațiuni militare trebuie să fi corespuns și una de natură politică. Aspectul politic ridicat de părăsirea Daciei este deosebit de complex și, în bună măsură aproape imposibil de reconstituit. Aurelianus a fost obligat la această decizie, deși doar cu doi-trei ani înainte luase măsuri de restabilire a situației la Dunărea de Jos.

Hotărârea abandonării provinciei, credem că viza în primul rând retragerea legiunilor sau a vexilațiilor lor care s-au implicat în campania din Orient împotriva regatului Palmyrei. Despre planul întreg de evacuare a administrației și populației civile nu se știe absolut nimic.

Din punct de vedere economic, Dacia deținea încă resurse importante pentru interesele Imperiului resurse reprezentate nu numai de produse agricole: vite, cereale, miere, dar și sare, metale în care nu pe ultimul loc, erau aurul, argintul și fierul. La mijlocul veacului al III-lea, criza politică internă a determinat o profundă criză economică care se manifesta printr-o scădere a comerțului interprovincial și, implicit, o scădere a cantității de monedă pe piață. Desele schimbări de împărați datorită uzurpatorilor proclamați în diferite provincii au făcut nesigure monedele de bronz emise de aceștia și astfel tot mai mult sunt căutate monedele mai vechi databile în prima jumătate a secolului III.⁴⁷ Fenomenul este cunoscut și în alte provincii ale Imperiului, s-a emis chiar părerea că se ajunge la reluarea unor emisiuni mai vechi care erau credibile, cum ar fi de pildă cele din vremea lui Filip Arabu⁴⁸. Și, totuși, cantitatea de monedă romană pe cuprinsul provinciei în deceniile premergătoare retragerii romane deși mai mică denotă o economie bazată pe monedă.

Desigur, se constată o scădere a afluxului de mărfuri din vestul și chiar estul Imperiului (constând din ceramică de import, sticlă, podoabe etc.) ceea ce probabil trebuie înțeles și în sens invers prin exportul de produse din provincia nord-dunăreană către Imperiu. Nesiguranța vieții zilnice, anarhia militară internă au determinat în bună măsură o decădere

a vieții urbane, o îndreptare a populației spre mediul rural. Fenomenul constatat în Dacia nu este singular, el apare evidențiat de o serie de descoperiri și din alte părți ale Imperiului⁴⁹.

În acest cadru politico-economic a fost organizată evacuarea Daciei începând cu armata, legiunile, trupele auxiliare însoțite în bună măsură de o parte a populației vicilor militari. Oficialitățile, locuitorii proveneau din cele 10 orașe ale provinciei a căror avere mobilă, bani în special facilita o astfel de decizie. Dificil de crezut este că și-au părăsit pământul veteranii, coloniștii care fuseseră împroprietăriți cu ocazia venirii lor în Dacia și care își întemeiaseră gospodării, ferme. Comunitățile indigene daco-romane aflate și organizate cu deosebire în mediul rural au rămas pe loc într-o organizare tipică proprie acestora, respectiv obștiile sătești.

Abandonarea Daciei, în anii 274/275 reprezenta pentru Imperiu o pierdere temporară. Ea constituia încă un izvor de resurse materiale absolut vitale pentru statul roman mai ales cele cu caracter metalifer.

Asemenea ca în alte teritorii, Imperiul a căutat mereu și mereu să revină în spațiul nord-dunărean, situația se aseamănă mult cu cea de pe Rin unde câțiva ani mai târziu, Probus va trece la organizarea unui *Vorland*⁵⁰ înzestrat nu numai cu garnizoane, dar și cu mijloacele de trai necesare. În plus, Probus și-a luat angajamentul față de cei 9 regi ai unor triburi barbare că le va asigura apărarea în schimbul unui tribut în natură: grâu, vite etc.

Ulterior, *Panegiricul* rostit în cinstea lui Constantius I la 1 mai 297, la Trier reflectă o astfel de situație, chiar dacă mesajul *Panegiricului* era de a face propaganda Tetrahiei, împărații, care erau la origine din Illyricum, deci dintr-o zonă apropiată de Dacia încercaseră refacerea unității Imperiului.

Textul antic menționează: *Partho quippe ultra Tigrum redacto, Dacia restituta, porrectis usque ad Danuvii caput Germaniae Raetiaeque limitibus*... (deci împărații au reușit: în est să asigure granița Imperiului până la Tigru, să restabilească Dacia, iar provinciilor Germania și Raetia să le extindă granițele până la gurile Dunării...⁵¹ Această aserțiune, *Dacia restituta*, istoriografia modernă o consideră ca o afirmație cu caracter propagandistic⁵², fără a avea un caracter real. Alți istorici, precum A. Lippold văd în aceasta o primă afirmare a faptului că în anul 297, Imperiul a încheiat un tratat *foedus* cu goții, după războaiele îndelungate purtate între anii 294—297, la Dunărea de Jos și implicit autorul *Panegiricului* dorea să sugereze că fosta Dacie se află sub controlul romanilor⁵³. desigur aceasta în cazul în care goții ar fi locuit în Dacia la aceea dată. Ori goții nu sunt amintiți nici în izvoare și nici de descoperirile arheologice. Încercările de a demonstra că medalioanele de aur și *solidi* lui Constantin cel Mare cu legenda *Gothia* care au fost emise la Trier între anii 332/332 ar constitui un indiciu al ocupării Daciei este eronat. Ele se asociază celor cu legenda *Sarmatia*, *Alamania*, având un evident caracter propagandistic⁵⁴ și poate numai indirect, amintesc de evenimente militare legate de semințiile respective.

Supoziția lui E. Chrysos de a demonstra *pur teoretica* că Dacia a fost predată barbarilor, în speță goților, de către însăși Aurelianus printr-o formulă juridică descoperită tot, teoretic de *derelictio* reprezintă o în-

cercare de justificare a ideii mai vechi asupra vidului de populație pe teritoriul fostei provincii după anul 274/275 și, implicit începutul stăpânirii, deja de la aceea dată, a întregului areal de către aceștia.

Momentul pătrunderii goților pe teritoriul Daciei, judecând după unele izvoare antice (Ammianus Marcellinus) are loc cândva în deceniul al IV-lea al veacului IV⁵⁵ sau poate chiar două decenii mai târziu, cum credem noi⁵⁶.

Oricât de apologetic s-ar privi *Panegiricul* lui Constantius el reflectă o situație reală. Care ar fi aceasta?

Interesul Imperiului pentru teritoriul nord-dunărean a fost determinat în primul rând de interesele economice, resursele fostei provincii. În al doilea rând Imperiul dorea realizarea unui teritoriu *tampon* pentru liniștea frontierei romane și implicit nu în ultimul rând protejarea populației romane, daco-romane rămase aici.

Cauzele sunt multiple și de natură politică dar mai ales economică. Unii istorici au denumit în chip diferit aceasta *control nominal*⁵⁷. Deocamdată o stăpânire militară nu se confirmă arheologic decât pe linia Dunării și apoi, din vremea lui Constantin cel Mare, pe teritoriul sud-carpatic până la Brazda lui Novac.

Organizarea din partea Imperiului Roman a controlului asupra fostei Dacii implică două aspecte, primul privește statutul juridic pe care Statul roman îl atribuie locuitorilor daco-romani, romanicilor în relațiile sale politice, economice și chiar spirituale cu aceștia. Al doilea aspect se referă la poziția Imperiului față de semințiile barbare ce locuiau în jurul fostei provincii Dacia. În primul caz, retragerea romanilor din Dacia nu s-a produs prin violențe, incendii fapt atestat arheologic. În castele cercetate până acum nu s-a observat nici un nivel de locuire care să se încheie cu incendii cum ar fi firesc în cazul abandonării unui teritoriu în mâna dușmanului, ci se observă prezența unui nivel de locuire care de obicei este considerat post roman fără a se putea oferi prea multe detalii, întrucât materialul arheologic descoperit este asemănător cu cel anterior din timpul provinciei. Asemenea caste și descoperiri sunt cunoscute la: Slăveni, Feldioara, Bucium, Cășei Gilău, Vețel, Bologa, *Porolissum*, *Tibiscum* etc.⁵⁸.

Nici în mediul urban în nivelele de locuințe atribuite celei de a doua jumătăți a secolului III nu se constată urme de violențe, ci doar o restrângere a activității, reducerea unor spații de locuit, dispariția unor ateliere meșteșugărești dar menținerea altora cum ar fi poate cele de olărie de la *Porolissum*, *Tibiscum*, cele de sticlă de la *Tibiscum* etc.⁵⁹ Oricât apare de redusă circulația monetară constatată în cea mai mare parte a centrelor urbane pentru ultimele decenii ale veacului III, ea a fost identificată și cercetată pentru majoritatea centrelor urbane ale provinciei (Apulum, Napoca, Potaissa, *Porolissum*, Ulpia Traiana Sarmisegetusa, *Tibiscum*, Drobeta, Romula și Dierna, ultimele din zona directă de contact cu Imperiul și unde acestea sunt mai numeroase⁶⁰. În așezări mai dezvoltate, rurale cum ar fi de pildă: Micia, Cristești etc. se constată locuirea unor edificii cu caracter privat. Viața urbană va înceta în orașele provinciei în *sensul* ei original, dar locuirea centrelor urbane a continuat, desigur nu cu aceeași amploare și intensitate ca în dece-

niile precedente, dar ea dovedește existența unei populații, care prin materialul arheologic descoperit era romană.

În condițiile abandonării Daciei de către romani, situația teritoriului provinciei trebuie privită diferențiat. Oltenia și Banatul constituind teritoriile lipite de Dunăre, erau în contact direct cu Imperiul ale cărui trupe au continuat să staționeze în vechile lor caestre de la: Pojejena, Moldova Veche (?), *Dierna*, *Drobeta*, *Hinova*, *Puținei* etc. În același timp Oltenia și Banatul au fost porțile de acces atât pe plan economic și spiritual prin creștinism spre interiorul arcului carpatic dinspre Moesia și Dacia sud-dunăreană.

b) Din punctul de vedere al populației daco-romane, retragerea administrației romane din Dacia a fost privită diferit determinată fiind de rațiuni economice și în primul rând de existența unei averi personale în locurile de baștină și lipsa unor posibilități similare de obținere la sud- de fluviu.

Primele două decenii până la instaurarea Tetrarhiei sunt importante pentru a înțelege evoluția relațiilor daco-romane cu Imperiul Roman. Fără a teoretiza credem că menținerea în nordul Dunării a populației rurale daco-romane s-a datorat în primul rând existenței unor așezări a căror organizare se baza pe obștea sătească în virtutea căreia trebuie înțeleasă proprietatea asupra pământului. Veteranii, coloniștii stabiliți în Dacia în secolele II—III erau deținătorii unor bunuri materiale imobiliare. Fiind la a doua sau chiar a treia generație aceste familii aveau gospodării constituite în bună măsură în mediul rural. Alături de aceste ferme rurale sunt de evidențiat așezările autohtone existente în preajma fiecărui castru sau vicus militar care în bună măsură a ființat pe vechea lor vatră până când teama de anumite pericole externe i-a determinat pe locuitori să se retragă spre zonele îndepărtate de căile principale de acces cunoscute din timpul provinciei. Așezările daco-romane sunt așezate de acum de-a lungul unor cursuri de apă pe terasele înalte ale acestora, înspre zonele de deal și de munte.

În fosta provincie a rămas o parte a populației urbane sau din vici militari care, prin relațiile de rudenie, a fost determinată să rămână. Din această categorie făceau parte nu numai familii de veterani, dar și meșteșugari, negustori, interesați în activitatea lor cotidiană de nevoile comunităților din jur sau de eventuale relații cu lumea barbară. Cercetările arheologice întreprinse până acum au demonstrat elemente de locuire pe vatra celor trei vici militari de la: *Porolissum*, *Micia*, *Tibiscum* ca de altfel și în alte centre⁰¹.

Trăind într-o lume frământată de dese incursiuni barbare care s-au resimțit mai puțin în interiorul arcului carpatic și mai mult în zonele sudice din Oltenia și Banat nesiguranța așezărilor, a vieții cotidiene sunt factorii esențiali în a înțelege capacitatea de organizare a acestora.

Cine a preluat conducerea așezărilor în condițiile plecării oficialităților romane? În mediul rural rolul, la dimensiunea comunității l-a avut obștea sătească care va continua activitatea ei din perioada precedentă. Probabil rațiuni similare și modalități de organizare au fost adoptate în mediul urban și al vicilor militari. Aceasta ar explica lipsa

unui nivel de incendiere în castrele și așezările de tip vici militari în nivelurile corespunzătoare celei de a doua jumătate a secolului III, deși este lucru știut că în momentul abandonării unui teritoriu în mod obligatoriu romanii incendiau totul pentru a nu cădea în mâna dușmanului⁶².

În cazul Daciei, recunoscându-se caracterul organizat al retragerii romane, trebuie admis că două lucruri au putut determina această decizie: 1. eventualitatea unei reîntoarceri și deci gândul că aceasta reprezintă o retragere temporară din provincie, ceea ce nu se justifică pe de-a întregul; 2. ideea de a lăsa fortificațiile în mâna provincialilor romani din Dacia pentru o eventuală apărare⁶³. În același timp în același scop prin aceasta Imperiul atenționa lumea barbară înconjurătoare de faptul că aceștia se aflau sub protecția și apărarea sa. Prin ce contribuia teritoriul fostei provincii la susținerea Imperiului? Prin aceleași produse ca și în timpul provinciei: grâne, vite, sare, metale⁶⁴ care de acum nu mai erau sub controlul statului roman, dar a căror producție depindea de protecția oferită de acesta.

Dacă la nivelul unei comunități rurale apare clar modul în care populația daco-romană și-a menținut organizarea, lipsește veriga următoare, cum erau organizate relațiile cu Imperiul dacă exista o autoritate centrală. Care era această autoritate centrală? Izvoarele nu ne dau nici un fel de informații pentru eventualele reunificări ale așezărilor.

Pentru perioada imediat următoare retragerii până la instaurarea Tetrarhiei în anul 284, nu se pot face afirmații privind evoluția vieții așezărilor cu caracter rural. Se pare că încă din această perioadă încetul cu încetul vor fi alese alte locuri pentru stabilirea unor așezări. Fenomenul nu este singular, el este documentat și în alte părți ale Imperiului și este caracteristic pentru epoca de instabilitate în care se petrece.

Câteva decenii mai târziu Ammianus Marcellinus amintește în nordul Dunării pe *limiganti*⁶⁵, ca o seminție, populație care la acea dată era subordonată sarmaților arcaraganti. Episodul singular în istoria veacului IV menționează faptul că în fața pericolului gotic, sarmații arcaraganti au cerut ajutor lui Constantin cel Mare și în același timp i-au înarmat pe limiganti, care erau *servi Sarmatrum* și care fiind mult mai numeroși alungându-i atât pe goți cât și pe sarmații arcaraganti. În general, majoritatea istoricilor au fost tentați a stabili teritoriul locuit de către limiganti doar în zona Banatului⁶⁶ sau chiar în sudul acestui teritoriu⁶⁷. Ulterior, în timpul lui Constantius II în anul 359, are loc o acțiune militară romană combinată cu barbarii sarmați și taifali împotriva limiganților. Direcțiile de atac ale romanilor sunt descrise astfel: romanii au atacat prin zonele apropiate de granița romană, iar taifalii prin cele apropiate de țara lor, iar cei liberi (sarmații — n.n.) au ocupat o regiune vecină cu romanii⁶⁸. Aceasta înseamnă că sarmații care locuiau în zona dintre Tisa și Dunăre puteau pătrunde spre est printr-o zonă accesibilă poate pe Mureș. Taifalii locuiau, însă, la aceea dată într-o zonă din nord-vestul României de azi⁶⁹, ceea ce sugerează faptul că atacul s-a concentrat pe întreaga latură de vest a fostei provincii Dacia.

Ammianus Marcellinus relatează că sclavii sarmaților arcaraganti sunt mult mai numeroși decât stăpânii lor și i-au obligat pe aceștia

să părăsească pământurile lor. Limiganții au apărut tuturor cercetătorilor care s-au ocupat de acest episod în chip evident ca o seminție de sarmați, deși numele este necunoscut până acum în lumea barbară a secolului IV, nefiind documentat în izvoarele antice decât cu ocazia evenimentelor relatate de Ammianus Marcellinus.

Denumirea dată de *limigantes* unei populații nu este cunoscută nici înainte în veacul al III-lea, dar nici după evenimentele descrise. În epoca constantiniană în lumea barbară au loc frecvente permutări politice și sociale de vasalitate. Termenul de *servi Sarmatarum* trebuie înțeles în sensul de populație aflată sub controlul nominal al sarmaților. Dependența aceasta asupra unei zone din vestul României s-a constituit într-o vreme când controlul asupra întregii zone a Dunării de Mijloc a slăbit datorită luptelor interne pentru tron din prima jumătate a secolului al IV-lea.

Ceea ce surprinde este faptul că limiganții apar nominalizați nu ca și celelalte seminții barbare având *regi*, ei apar în toate mențiunile literare printr-o desemnare colectivă de *limigante* = *cei care locuiesc în fața frontierelor romane*⁷⁰. Numai că nici unde în altă parte a Imperiului Roman nu avem o astfel de atestare. Probabil că trebuie înțeles prin *limigantes* locuitorii daco-romani din apropierea frontierei romane. Puterea lor militară în acele momente apare importantă. Nu sunt menționați la cele două întâlniri cu împăratul Constantius II din anii 358 și 359 decât prin denumirea lor colectivă.

Cu privire la organizarea lor internă se cuvine a remarca faptul că cu ocazia bătăliei din anul 358, în fața pericolului de a fi decimați la *sfatul celor bătrâni*, limiganții au decis să se predea⁷¹. Menționarea textuală a instituției, a forului suprem de conducere a limiganților atestă un element de organizare locală autohtonă a lumii geto-dacice.

În altă ordine de idei, descrierea așezărilor acestor limiganti este tipică pentru o populație sedentară: *colibe* sau chiar *case din bârne*, așezate în locuri ferite, ascunse între mlaștini descrise destul de exact de către Ammianus Marcellianus participant direct la evenimente alături de armata romană. Deci descrierile sale sunt veridice⁷².

Revenind la populația daco-romană rămasă pe teritoriul Daciei se pare, că aceasta a continuat să trăiască mai ales în mediul rural după principiile cunoscute de ea din epoca romană care au continuat din epoca preromană. Probabil acesta a fost sistemul de colaborare dintre oficialități și comunitățile rurale indigene.

Retragerea, cu timpul, a așezărilor daco-romane din apropierea căilor principale de acces este un proces care a început deja din a doua jumătate a secolului III și este documentat și în alte provincii ale Imperiului (cum ar fi de pildă în Raetia)⁷³.

Importul de produse romane (fibule cu capete de ceapă, sau diferite tipuri, opaițe) dar și de monede romane sugerează menținerea unei economii monetare între Imperiu și nordul Dunării. Faptul că moneda cea mai des utilizată este aceea de bronz denotă faptul că aceasta era utilizată în relațiile de schimb curente. Ea provine din monetăriile centrale de la: Roma, Arelate sau din provinciile învecinate ca: Sirmium, Siscia⁷⁴.

În această perioadă nu monedele de aur și argint reprezintă cele mai mari cantități descoperite pe teritoriul fostei provincii, care de obicei sunt atribuite pe bună dreptate, de majoritatea istoricilor, federațiilor barbari⁷⁵.

Viața economică în teritoriul fostei provincii era descentralizată și acest fapt a influențat existența așezărilor locale care au început să fie interesate material în producerea pentru nevoile lor a tot ce era necesar și putea fi realizat. În zonele metalifere lipsa controlului statului roman asupra centrelor de exploatare minieră și, implicit, reducerea minereului au determinat, desigur, intrarea acestor teritorii în stăpânirea comunităților locale din jur. Cum vor fi fost organizate acestea este greu de apreciat?

K. Horedt observase cu ani în urmă faptul că monedele romane târzii jalonează căile de acces spre salinile transilvane⁷⁶. Schimburile comerciale între comunitățile locale cu produse agricole sau meșteșugărești cu timpul se îndreaptă probabil spre un schimb în natură. Relațiile comerciale ale așezărilor indigene cu Imperiul sunt relații bazate pe monedă romană descoperită și în interiorul arcului carpatic⁷⁷. Nevoia de metal (fier, cupru) și sare va influența în chip hotărâtor aceste relații comerciale, alături de schimbul firesc de produse agricole.

În pasajul amintit mai sus privind expediția lui Probus până la fluviul Neckar (Niger) populației ce locuia pe malul opus în fața frontierelor romane împăratul îi promise apărarea împotriva altor dușmani în schimbul obținerii de grâne, vite etc. Tratatul de pace pe care Constantius II îl încheie cu limiganții prevedeau între altele: plata unui tribut, alături de 16 000 de recruți⁷⁸ etc. Acest fapt constituie un indiciu asupra naturii relațiilor pe care Imperiul le avusese cu lumea limiganților și cu populația nord-dunăreană, în general. Probabil că, în schimbul promisiunii apărării lor, așezările locale trebuiau să contribuie și prin prestații în natură față de imperiu.

Discreția izvoarelor literare asupra situației populației daco-romane din nordul Dunării nu trebuie să ne mire, ea intră în firescul relațiilor care nu au dus la conflicte de natură politică, dar mai ales militară, motiv pentru care nici nu au intrat în atenția scriitorilor antici sau a oficialităților.

Populația romanică rămasă pe teritoriul fostei provincii Dacia nu avea altă soluție pentru a supraviețui decât de a fi în bune relații cu lumea romană, iar în momentul neputinței acesteia, să accepte, în funcție de posibilități, controlul unei seminții barbare ce se va impune politic.

Un factor important de menținere a relațiilor cu lumea romană îl reprezintă relațiile de natură spirituală. În fosta provincie cultele religioase romane, orientale nu mai erau sub protecția oficială a statului, nu știm cum a fost organizarea și existența lor. Dar tot în această vreme evenimente importante au loc pe de o parte, prin persecuțiile împotriva creștinilor făcute în mai multe rânduri de către Dioclețian care au determinat probabil refugiarea multor creștini la nord de Dunăre. Pe de altă parte, în fosta provincie au existat, asemenea altor zone dunărene, elemente creștine, comunități chiar, care s-au dezvoltat mai ales după edic-

tul de la Milan acordat de către Constantin cel Mare. În templele cercetate până acum din Dacia nu au fost descoperite indicii de folosire în veacul al IV-lea, dar nici urme de incendii care să le încheie activitatea, ci o părăsire și ruinare a lor în timp⁷⁹.

Dificultatea mare provine din faptul că nu se poate sesiza cezura exactă a anului 274/275 (când a fost abandonată Dacia) sub raportul inventarului arheologic, în condițiile în care lipsesc elemente de datare mai precisă cum ar fi: fibule, opaițe etc.

În *concluzie*, daco-romanii au profitat în primele decenii de protecția Imperiului, protecție care, după instaurarea Tetrarhiei, s-a întărit tot mai mult și a permis așezărilor rurale să-și continue existența relativ în liniște. Poate nu sunt întâmplătoare deseale campanii militare începute din anii 294—297 împotriva sarmaților, carpilor, goților, seminții care locuiau în preajma fostei provincii Dacia și care încercau pătrunderea înspre interiorul Transilvaniei.

Situația populației nord-dunărene din fosta provincie Dacia este similară cu cea a romanilor din dreapta Rinului după anul 260⁸⁰.

c) Din punctul de vedere al *barbarilor* teritoriul Daciei constituia un teritoriu necesar îndeosebi spațiul din interiorul arcului carpatic care oferea o siguranță în plus pentru orice populație barbară ce trebuia să dețină un oarecare grad de sedentarizare. În fond, orice seminție căuta să profite de slăbiciunea Imperiului pentru a încerca stabilirea ei în fosta Dacie, care le oferea *absolut* toate cele necesare traiului obținute prin muncă așezărilor daco-romane, iar pe de altă parte oferea o bază de atac împotriva Imperiului.

Populațiile barbare aflate la acea dată la granițele Daciei erau: carpii, roxolanii în est, dacii liberi în nord-est, nord-vest, sarmații iazigi în vest. La acestea se adaugă presiunea triburilor gotice, care încercau o mai mare apropiere de granița romană.

Mișcările de populație care sunt determinate de pătrunderea în zonă europeană a unor triburi ce vin din estul Europei sau altele ce coboară de la Marea Baltică vor afecta locurile și așezările locuite în mod tradițional de o serie de seminții la Dunărea de Mijloc și de Jos aflate la granițele Imperiului, cum ar fi: marcomanii, quazi, sarmații, iazgi și carpii. Semințiile germanice în plină ascensiune militară și politică vor încerca să se așeze în aceste teritorii și să intre în serviciul roman prin preluarea unor obligații de natură militară și de apărare. Acest sistem defensiv în adâncime, conceput ca un *Vorland* în fața graniței romane s-a cristallizat în epoca Tetrarhiei.

K. Stribny analizând circulația monetară în a doua jumătate a secolului al III-lea și până în prima jumătate a secolului al IV-lea în zona din dreapta Rinului a observat, din studiul izvoarelor literare ce menționează așezări ale germanilor, alamanilor, că acestea nu sunt confirmate arheologic. Alamanii nu sunt documentați în zona amintită înainte de epoca în care scria Ammianus Marcellinus (353—378)⁸¹. Mai mult, analiza circulației monetare constatată în zona unor castre, cum ar fi de pildă: Ems, Friedberg, Miltenberg, Stockstadt, Seligenstadt⁸² sugerează utilizarea acestora de către populația romană în scop de apărare. Același fenomen a avut loc probabil și pe teritoriul fostei provincii

Dacia. Încercările goților de a pătrunde în interiorul arcului carpatic s-au izbit mereu de intervenția statului roman. Eventuala organizare a romanilor sub forma unor *miliții* cointerestate material sau politic în apărarea acestui teritoriu trebuie avută în vedere la fel ca în alte părți de la granița romană.

Presiunea goților asupra sarmaților iazigi în intenția lor de a se apropia de Dacia trebuie avută în vedere în anii ce urmează imediat instaurării Tetrarhiei, când izvoarele literare consemnează mai multe campanii romane împotriva sarmaților conduse de Galerius între anii 294—297⁸³. Cele mai numeroase expediții de pedepsire ale sarmaților vor duce în anul 294 la construirea unor fortificații în fața castrelor de la: Aquincum, Bononia⁸⁴

În *Panegiricul* rostit pentru Constantius II în anul 297 menționarea expresiei de *Dacia restituta* trebuie să fi avut un sâmbure de adevăr cu toată coloratura propagandistică, să reflecte o restabilire a vechii situații la granițele fostei provincii și ale Pannoniei. Prin aceasta trebuie să înțelegem că semințiile barbare nu au preluat teritoriul provinciei romane. Pentru barbarii ce locuiau la granițele Daciei, bogățiile acesteia reprezentau mari tentații nu numai prin produsele agricole ale pământului, dar și prin cele ale subsolului (fier, aur, argint, sare etc.). Totodată aici trebuie incluse și preluarea unor bunuri romane imobiliare ce puteau fi utilizate de aceste triburi. Dacia, prin relieful ei variat, oferea un cadru prielnic de siguranță, de apărare împotriva altor seminții dar și împotriva romanilor.

Având în vedere considerentele economice și militare apare evident interesul oricărei seminții barbare ce se vedea amenințată în zonele deschise de câmpie și care dorea să se sedentarizeze pentru a se stabili în fosta Dacie. Desele campanii militare romane întreprinse de către Galerius și Dioclețianus la nord de Dunăre în zona Panoniei a Moesiei Prima și a Moesiei Secunda denotă faptul că Imperiul Roman se opunea apropierii goților de fosta provincie și mai ales pătrunderii lor în această zonă. Cu alte cuvinte Imperiul Roman era stăpân pe situație.

În Dacia nord-dunăreană nu avem documentate până în prezent urmele vreunei seminții barbare. În apropiere de Potaissa s-a presupus la Obreja a avut loc o așezare, în cursul secolului al III-lea, a unei comunități de carpi⁸⁵. Resursele economice ale spațiului nord-dunărean au determinat Imperiul să impună un statut juridic de protecție și apărare pentru populația daco-romană în schimbul unor prestații în natură. Fenomenul nu este nou și a fost cunoscut în decursul timpului în mai toate provinciile Imperiului de la granița de nord.

În *concluzie*: semințiile sarmatice, gotice, carpice nu s-au putut stabili pe teritoriul fostei provincii nord-dunărene în condițiile în care în ultimele decenii ale veacului III și primele ale secolului IV Imperiul Roman s-a opus din rațiuni economice, sociale, militare. Fosta Dacia era un *Vorland* pentru Moesia Prima, Dacia Ripensis și chiar Moesia Secunda. Astfel, în primele decenii după abandonarea provinciei până la sfârșitul secolului al III-lea nu poate fi dovedită prezența pe teritoriul fostei provincii Dacia a goților și nici a vreunei alte seminții barbare, așa cum a încercat, mai nou, să demonstreze E. Chrysos.

NOTE

1 M. Rostovtzeff, *Der Niedergang der alten Welt und seine wirtschaftlichen Erklärungen*, în *Der Untergang der römischen Reiches*, Darmstadt, 1970, p. 228—259; A. Piganiol, *Die Ursachen der Untergangs des römischen Reiches*, în *Der Untergangs des römischen Reiches*, Darmstadt, 1970, p. 275—285.

2 H.v. Petrikovits, *Die Rheinlande in römischer Zeit*, Düsseldorf, 1980, p. 168—183.

3 Ph. Filtzinger și alții, *Die Römer in Baden-Württemberg*, Stuttgart 1980, p. 95 sq; K. Stribrny, *Römer rechts des Rheins nach 260 n. Chr.*, în *Bericht R.G.K.*, LXII, 1989, p. 353—474.

4 SHA, *Vita Probi*, 13, 9.

5 SHA, *Vita Probi*, 13, 9; 14, 1.

6 Izvoarele literare amintesc în mod diferit abandonarea provinciei în timpul lui Gallienus. Astfel Eutropius, 9, 8; *Dacia quae a Traiano ultra Danuvii fuerat adiecta tum amissa est...*, Rufius Restus, 8, 4; *Sub Gallieno imperatore amissa est et per Aurelianus, translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt*; Aurelius Victor, 23, 3; *amissa trans Istrum, quae Traianus quaeaverat...*; Iordanes, 217: *Sed Gallienus eos dum regnaret, amisit.*

7 SHA, *Vita Gallieni*.

8 A. Bodor, *Emperor Aurelian and the Abandonment of Dacia*, în *Decorumania*, I, 1973, p. 29—40. Cu toată bibliografia până la acea dată, mai nou v. E. Chrysos, *Von der Räumung der Dacia Traiana zur Entstehung der Gothia*, în *Bonner Jahrbuch*, 192, 1992, p. 175—191.

9 *Istoria României*, I, 1960, p. 459—467; E. Chirilă, N. Gudea, *Economie, populație, societate*, în *ActaMP*, VI, 1982, p. 123—136.

10 Aurelianus era originar din provinciile dunărene născut în apropiere de Sirmium (a. 214) s-a evidențiat printr-o carieră militară deosebită. În anul 269, Aurelianus a comandat armata romană care a nimicit grupurile de goți ce supraviețuiseră bătăliei de la Naissus. Moartea lui Claudius II l-a surprins pe Aurelianus undeva în provincia Moesia Inferior, aproape de Nicopolis. Proclamarea sa împărat a avut ca urmare respingerea unor triburi germanice (vandalii și iutun-gii) ce au pătruns în nordul Italiei, până la Mediolanum (SHA, *Divi Aureliani*). L. Homo, *Essai sur le regne de l'empereur Aurélien 270—275*, Paris, 1904, p. 313—317.

11 CIL, III, 7586, 12456.

12 SHA, *Vita Divi Aureliani*, 22, 3; Eutropius, 4, 131, 1.

13 E. Chrysos, *op. cit.*, p. 175—180.

14 B. Gerov, *Die gotische Invasion in Moesien und Thrakien unter Decius um Lichte der Hortfunde*, în *Acta Antiqua Philippopolitana, Studia Hist. et Philolog.*, Sofia, 1963, p. 127—146, Idem, *Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum im Lichte der Münzschatzfunde. I Das II.u. III. Jahrhundert (101—284)*, în *ANRW*, II, 6, 1977, p. 110—181. M. Macrea, *Monedele și părăsirea Daciei*, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 271—305; D. Tudor, *În legătură cu războiul lui Filp Arabul împotriva carpilor*, în *Pontica*, IX, 1976, p. 89—97; Idem, *Oltenia Romană*, Ed. IV București, 1978; A. Alföldi, *The Abandonment of Dacia*, în *Cam. Ancient History*, XII, 1939, 150—153.

15 D. Tudor, în *Pontica*, IX, 1976, p. 89—76.

16 Eutropius, 8, 5, 1: *Provinciam Daciam quam Traianus ultra Danuvium fecerat, intermisit vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri, abductosque Romanos ex urbis et agris Daciae in media Moesa collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit et est dextra Danuvio in mare fluenti, cum ante fuerit in laeva*; Rufius Festus 8, 4; *et per Aurelianus translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt*; Iordanes, *Getica*, 217: *Aurelianusque imperator evocatis exinde legionibus in Moesia conlocavit ibique aliquam partem Daciam Mediteraneanam Daciamque Ripensem constituit et Dardanium iunxit*; Mentionarea doar a legiunilor care au fost retrase din Dacia și nu și a romanilor ca la Rufius Festus demonstrează dependentă informației din Iordanes de acest din urmă izvor. *Historia Augusta, Vita Divi Aureliani*, 39: *cum vastatum Illyricum et Moesiam departitum videret provinciam Transdanuvianam Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri abductosque ex ea populos in Moesia appellavitque suam Daciam quae duas Moesias dividit.*

- 17 Vl. Iliescu, *Zu Eutropius IX*, 15, 1, în *Revue Roumaine linguistique*, XV, 1970, p. 193—200; Idem, *Evocatis exinde legionibus zu Iordanes*, Rom. 217, în *Studii Clasice*, XIV, 1972, p. 149—160.
- 18 E. Chrysos, *op. cit.*, p. 175—191.
- 19 Vezi nota 16.
- 20 E. Chrysos, *op. cit.*, p. 179—180.
- 21 Orosius, *Hist.*, 7, 22, 7; A. Lippold, *Paulus Orosius. Die antike Weltgeschichte in christlicher Sicht*, vol. V—VII, 1986, p. 282.
- 22 K. Strupp/H. J. Schlochauer, *Wörterbuch des Völkerrechtes L* (1960), s.v. *Dereliktion* (E. Menzel), apud E. Chrysos, *op. cit.*, p. 180, nota 25.
- 23 Vl. Iliescu, *Părăsirea Daciei în izvoarele literare*, în *SCIVA*, XXII, 1, p. 26.
- 24 Eutropius, 8, 12: *Provincia trans Danuvium facta in his agris, quos nunc Taifali, Victohali et Tervingi habent.*
- 25 Orosius, *Hist.*, 1, 2, 53: *In medio ad Danuvium Dacia ubi et Gothia.*
- 26 Presupunerea lui Vl. Iliescu cu toate similitudinile aduse, respectiv formarea pentru refugiații de la Nisibis de către împăratul Iovianus a unei tabere lângă orașul Amida trebuie luată în considerare la proporțiile respectiv fiind vorba doar de populația unui oraș. Dar, nici în acest caz nu avem certitudine că era în întregime adunată acolo, pe când Dacia era o provincie cu toate efectele ei militare ce cuprindeau administrația, populația civilă cu problemele ei economice, culturale sociale etc.
- 27 Iordanes, *Getica*, 73. *Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur quae patria in conspectu Moesiae sita trans Danuvium corona Montium... haec Gothia, quam Dacia appelavere maiores, quae nunc... Gepidia dicitur.* Confuzia lui Iordanes între geți și goți este deja cunoscută pentru a mai insista asupra ei.
- 28 E. Chrysos, *op. cit.*, p. 178. În bună măsură ideea este preluată de la A. Alföldy, *Die Bewegungen der dakischen und germanischen Völker am Pontus, an der Donau und am Rhein*, în *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jhd.n.Chr.*, Bonn (1967), p. 327.
- 29 *Ibidem*, p. 184—190.
- 30 Vezi supranota 3.
- 31 R. Harholu, *Die Beziehungen zwischen Romanen und Barbaren in Siebenbürgen in der Licht einer ungarischen Geschichte Transilvaniens*, în *Dacia*, XXXI, 1987, p. 119—129 cu toată bibliografia.
- 32 A. Bodor, *op. cit.*, p. 29—40.
- 33 Vezi nota 14.
- 34 *Ibidem*.
- 35 H. Vetters, *Dacia Ripensis*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung, XI, 1, 1950, *passim*; T.I.R., K. 34 Ljubljana, 1976 *passim*.
- 36 B. Gerov, *op. cit.*
- 37 Cercetările arheologice în zona Porților de Fier II au evidențiat de-a lungul fluviului prezența unor așezări aparținând populației daco-romane databile în răstimpul secolelor III—IV (vezi. *Cahiers des Portes de Fer*, I, Beograd 1980 și urm.
- 38 M. Mirković, *Rimske Gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*; A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970; D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei*, Cluj-Napoca, 1984.
- 39 Vezi bibliografia la R. Harhoiu, *op. cit.*, p. 119—120.
- 40 V. bibliografia la E. Chirilă, N. Gudea, *op. cit.*
- 41 C. Daicovicu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, București, 1945, p. 191 sq. D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966; M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969, p. 445—488; D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1978, p. 415—454.
- 42 A. Bodor, *op. cit.*, p. 29—40.
- 43 E. Chrysos, *op. cit.*, p. 191 cu bibliografia respectivă.
- 44 R. Roesler, *Romaenische Studien*, Leipzig, 1871; vezi și nota 41.
- 45 *Ibidem*.
- 46 E. Chirilă, N. Gudea, *op. cit.*; R. Harhoiu, *op. cit.*, *passim*.
- 47 M. Bărbulescu, *Potaissa după mijlocul veacului III*, în *Potaissa II*, 1980, p. 161—187.
- 48 K. Stribny, *op. cit.*, p. 354—370.

- 49 În Raetia de pildă în caz de pericol populația locală se retrage în zonele muntoase. v.P. Filtzinger, *Die Römer in Baden-Württemberg*, Stuttgart, 1986, p. 95.
- 50 SHA, *Vita Probii*, 13.
- 51 Panegiricul lui Constantius, 4, 33 cf. E. Chrysos, *op. cit.*, p. 183.
- 52 T. Zawadzki, *L'idée de la reconquête de la Dacie*, în *Dacoromania*, I, 1973, p. 65—68.
- 53 Apud. H. Wolfram, *Geschichte der Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts Entwurf einer historischen Ethnographie*, München, 1979; I. Barnea, Oct. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 92—124.
- 54 R. Harhoiu, *op. cit.*, p. 121—123.
- 55 Ammianus Marcellinus, *Istoria Romană*, XVII, 12.
- 56 D. Benea, *Limigantes et arcaragantes (I)*, în *Analele Universității din Timișoara, Seria Filosofie și Științe Socio-Umane*, IV, 1992, p. 143—156.
- 57 E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din secolul IV*, Lugoj, 1974 *passim*.
- 58 E. Chirilă, N. Gudea, în *ActaMP*, VI, 1982, p. 129—131; D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994, p.
- 59 E. Chirilă, N. Gudea, *op. cit.*, p. 126, D. Benea, *Atelierele de ceramică de la Tibiscum, Potaissa*, III, 1982, p. 28—41; Idem, *Die Glaswerkstätten von Tibiscum und der Perlenerport ins Barbaricum im 2. bis 4. Jhd.*, în *Apulum*, XXI, 1983, p. 115—120 etc.
- 60 K. Horedt, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. ; Idem, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bukarest, 1982, p. 172—184; E. Chirilă, N. Gudea, în *ActaMP*, VI, 1982, p. 130—134; R. Ardevan, în *Ephemeris Napocensis*, III, 1993, 111—121.
- 61 D. Benea, *Vicus Tibiscensis, Contribuții la istoria vicilor militari din Dacia Romană în SCIVA*, 44, 1993, 3, p. 267—293; N. Gudea, *Porolissum. Res Publica Municipii Septimii Porolissensium*, București, 1986, p. 153—164.
- 62 Flavius Iosephus, *De bello Iudaicum*,
- 63 C. Oprean, informație verbală cu care suntem de acord, ea fiind observată în zona altor castre cum ar fi de pildă, în Germania. V. și C. Oprean, *Elemente ale culturii materiale dacice și daco-romane târzii (sec. III—IV)*, în *Ephemeris Napocensis*, III, 1993, p. 235—259.
- 64 *Istoria României*, I, 1960, p. 415—416.
- 65 Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, XVII, 12.
- 66 A. Mócsy, în *Cumania*, I (Archeologia) 1972, p. 82—83; D. Benea în *Analele Univ. Timișoara, Seria Filosofie Socio-Umane*, IV, 1993, p. 151 cu toată bibliografia.
- 67 N. Vulić, în *Byzantinische Zeitschrift*, 30, 1929/1930, p. 374—376.
- 68 D. Benea, *op. cit.*, p. 146—147.
- 69 I. Barnea, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 118—119 cu toată bibliografia.
- 70 D. Benea *op. cit.*, p. 148.
- 71 Amm. Marcellinus, *Res Gestae*, 13, 8, 21—23.
- 72 Ibidem.
- 73 K. Stribny, *op. cit.*, p. 429 nota 199.
- 74 E. Chirilă N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 76—81.
- 75 K. Stribny, *op. cit.*
- 76 K. Horedt, *op. cit.*, p. 172—184.
- 77 R. Ardevan, *op. cit.*, p. 119—122.
- 78 Amm. Marcellinus, *Res Gestae*, XVII, 13, 2.
- 79 M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București, 1968, *passim*.
- 80 K. Stribny, *op. cit.*, *passim*.
- 81 Idem, p. 435.
- 82 Idem 435—438; v. și G. Oprean, *op. cit.*
- 83 U. B. Dittrich, *Die Beziehungen Roms zu den Sarmaten und Quaden im 4.Jh. nach der Darstellung des Ammianus Marcellinus*, 1984, p. 44 sqq.
- 84 Ibidem, p. 59—84.
- 85 M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 161—187.

DAKIEN ZUR ZEIT DES KAISERS AURELIANUS

(Zusammenfassung)

Des vorliegende Studium strebt eine Analyse des archäologischen und numismatischen Materials zu machen im Zusammenhang mit den literarischen Quellen die die Zeitspanne des Rückzugs der Römer aus Dazien widerspiegeln. Man hat während dieser Analyse drei Gesichtspunkte in Sicht gehabt: der des ganzen Römischen Reiches; des der zurückgebliebenen dako-römischen Bevölkerung und der dritte war derjenige der Barbaren die sich an den Grenzen Daziens zu jenem Zeitpunkt befanden.

Die Schlußfolgerung dieser Arbeit ist die folgende: die wirtschaftlichen Interessen spielten die wichtigsten Rolle in der Aufrechterhaltung einer monetären Ökonomie (Salz, Metalle, Getreide) was die Römer veranlaßten die Grenzen der norddonaulichen Provinz Dazien gegen die Barbaren zu schützen.

Die geistigen Beziehungen der Römer mit dem dako-römischen Raum begünstigten die Stärkung des norddonaulichen Christentums. Der Fortbestand der dako-römischen Siedlungen in Dazien konnte im wirtschaftlichen Bereich für das 3—4 Jh.n.Chr nachgewiesen werden. Die ersten Zeugnisse des Eindringens einiger gotischen Stämme in den dako-römischen Raum datieren aus der Zeit Konstantins des Großen, d.h. aus dem 3 und 4 Jahrzehnte des 4. Jh.